

Упоредно испитивање вишеслојних археолошких налазишта у Хераклеји Линкестис, Улпијани и Сингидунуму/Београду

Археолошка сведочанства о хеленистичком пореклу традиционалне балканске куће*

ГОРДАНА ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ

У Хераклеји, Улпијани и Сингидунуму/Београду¹, налазишта су вишеслојна, те достижу дебљину од 4 до 5 m. Слојеви се ређају један преко другог, а између њих су интерполовани хоризонти/нивои насеља с остацима грађевина.² Ту се смењују различите културе од праисторије до данас, у распону од око 3.000 година. Стога поређење ова три налазишта може много да пружи. Не само што открива сличности и разлике међу истовременим културама у три суседна подручја, што може да разреши многе недоумице изазване често поремећеном стратиграфијом, и успоставља непобитну релативну хронологију, већ и многе појаве показује у новој и друкчијој светлости. Ограничићемо се у овом раду на једну од њих.

Зидови грађени каменом и блатом откривају се готово по правилу приликом ископавања античких налазишта у источним средоземним областима, укључујући и источни део Балканског полуострва. Ови зидови су најчешће сматрани рановизантијским, некад и словенским, из времена сеобе народа. На три налазишта која овде разматрамо, међутим, такви зидови се налазе у неколико слојева и нивоа наслаганих један преко другог, од којих ниједан није ни рановизантијски, ни словенски.

Којим епохама и културама припадају ови зидови, ко су њихови градитељи и шта у ствари они представљају — то су питања на која смо овде покушали да одговоримо.

* Овај рад представља проширену и нешто измењену верзију саопштења под насловом *L'origine hellénistique de l'architecture balkanique. Etude comparative des couches et données archéologiques à Heraklea Lynkestis, Ulpiana et Singidunum*, које сам прочитала на V међународном конгресу за истраживања југоистока Европе (AIESEE, Association Intern. des études du SudEst Européen) 14. септ. 1984. године у Сава центру у Београду, а предала рукопис за штампање у Актима конгреса Балканолошком институту крајем исте године. До данас, међутим, Акта нису ушла у штампу, јер, како ми је недавно саопштено, нема новца. У међувремену, у јесен 1986. године, излази чланак М. Јеремића, *Дрвени скелет у архитектури Сирмијума I—IV века*, *Старинар* XXXVI/1985, 69—88, датиран са 1985. годином, у коме преузима моје објашњење и примењује га на налазе из Сирмијума, прећутавши чињеницу да сам га годину дана раније јавно, на конгресу изложила. Напомињем и то да је председавајући седнице на којој сам овај свој рад излагала, уједно и члан Редакције *Старинара* у коме је објављен рад М. Ј., те је требало да га упозори на етику важећу у науци.

Ја тумачим зидове од камена и блата откривене у четири од десет надређених слојева у Хераклеји, у два од осам слојева у Улпијани и два од седам слојева у Сингидунуму (најстарији је хеленистички, најмлађи из прошлог века), као остатке кућа од бондрука какве и данас постоје у областима источног Балкана и источног Средоземља као традиционална народна архитектура, чије порекло видим у стамбеној кући класичне Грчке и још старијих култура источног Средоземља.

М. Јеремић исто тумачење примењује на одређене налазе из Сирмијума — остатке зидова и отиске дрвене грађе тумачи као остатке куће од бондрука, само, пошто је у питању налазиште у некадашњој западној провинцији, порекло ове куће види у староиталској кући, док за такве куће у областима источног Балкана (које су то и где, он не каже), порекло налази у прехетитским насељима са црноморске обале (sic!).

Да подсетим на дефиницију ауторства усвојену на међународном плану — то је замисао, идеја, изум, новина, решење проблема, тумачење појава — било на шта да се примени.

¹ Писац ових редова, Г. Цветковић-Томашевић руководила је археолошким ископавањима на ова три налазишта, и то:

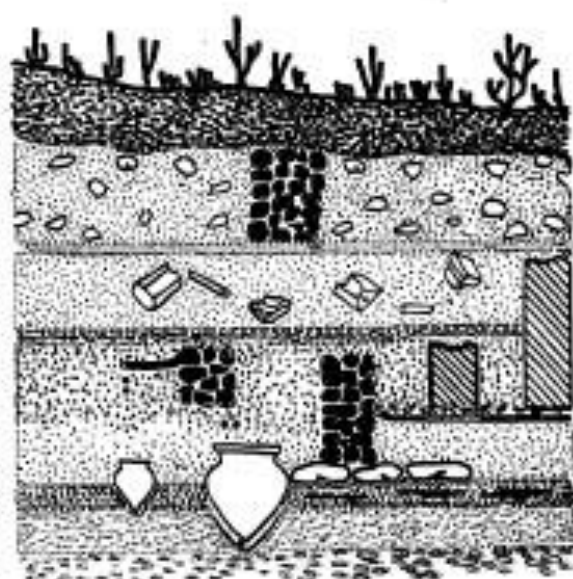
У Хераклеји Линкестис од 1959. до 1974. године. Упор.: Г. Цветковић-Томашевић, *Римски портик са почасним и вотивним споменицима. Архитектура. Скулптура. Натписи. Питање места римског форума, ХЕРАКЛЕЈА II*, Битола 1965, стр. 1—34, таб. I—XVIII; Иста, *Хераклеја Линкестис*, Битола 1973, 1—57; Иста, *Осврт на резултате истраживања у Хераклеји Линкестис од 1959. до 1974. године*, X конгрес археолога Југославије, Материјали XV (Прилеп 1976/1978), стр. 31—46, таб. I—XVIII. Објављени радови о мозаицима нису овде наведени, као ни други који нису непосредно у вези с овом расправом.

У Улпијани 1982. године: Иста, *Улпијана. Археолошка ископавања у средишту и јужном делу античког града*, Саопштења XV (Београд 1983), стр. 66—94; Ead., *Mosaïques de pavement découvertes en 1982. à Ulpiana*, IV. Intern. Mosaikkolloquium, Trier 1984 (у штампи).

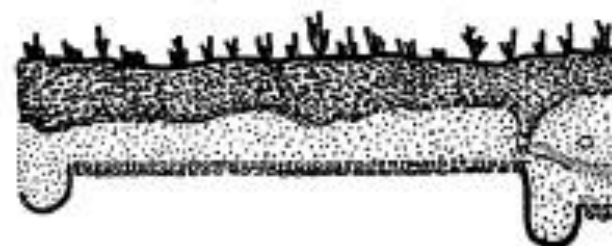
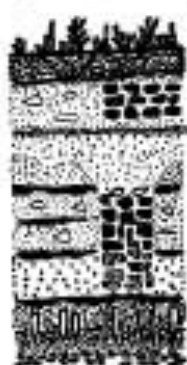
У Сингидунуму/Београду, Ул. Косанчићев венац бр. 12—16, и то сондирања 1976. и 1978, а ископавања 1983—1985. године: Иста, *Археолошки локалитет на Косанчићевом... Неки резултати сондирања*, Саопштења XIII (1981), стр. 177—198; Ead., *Fragments d'une mosaïque romaine récemment découverte à BeogradSingidunum ...*, III. Colloquio Intern. sul Mosaico Antico, Ravenna 1980 (1984), р. 177—184; Иста, *Археолошка сондирања на Косанчићевом венцу бр. 12—16 у Београду 1983. године*, Истраживања II, Ваљево 1985, 133—144.

² Површине подова и улица одређују овај хоризонт као раван живљења, он се најчешће налази између два слоја. Остаци грађевина на тако надређеним равнима пружају чврсте ослонце за релативну хронологију.

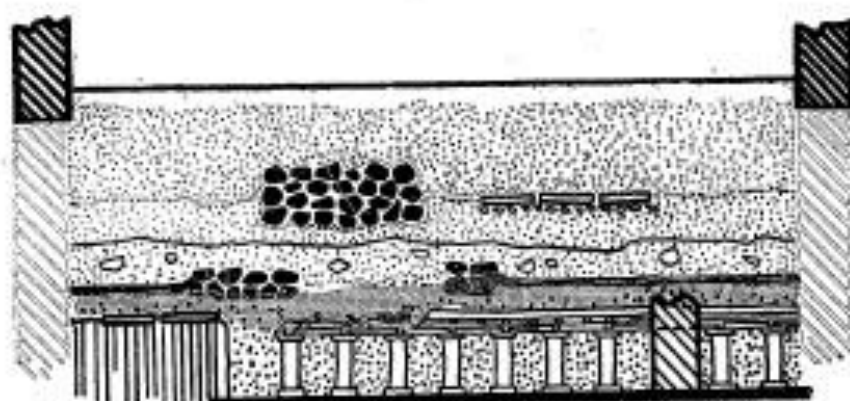
HERAKLEA

ULPIANA

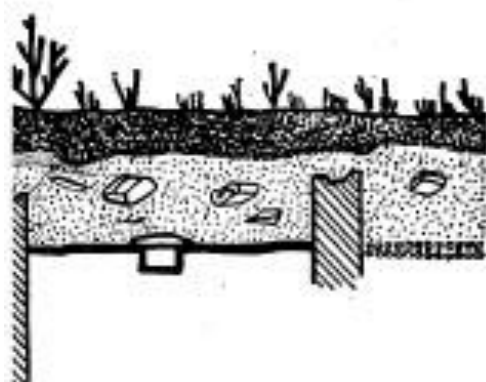
NOVO SELO PRIJEPOLJ

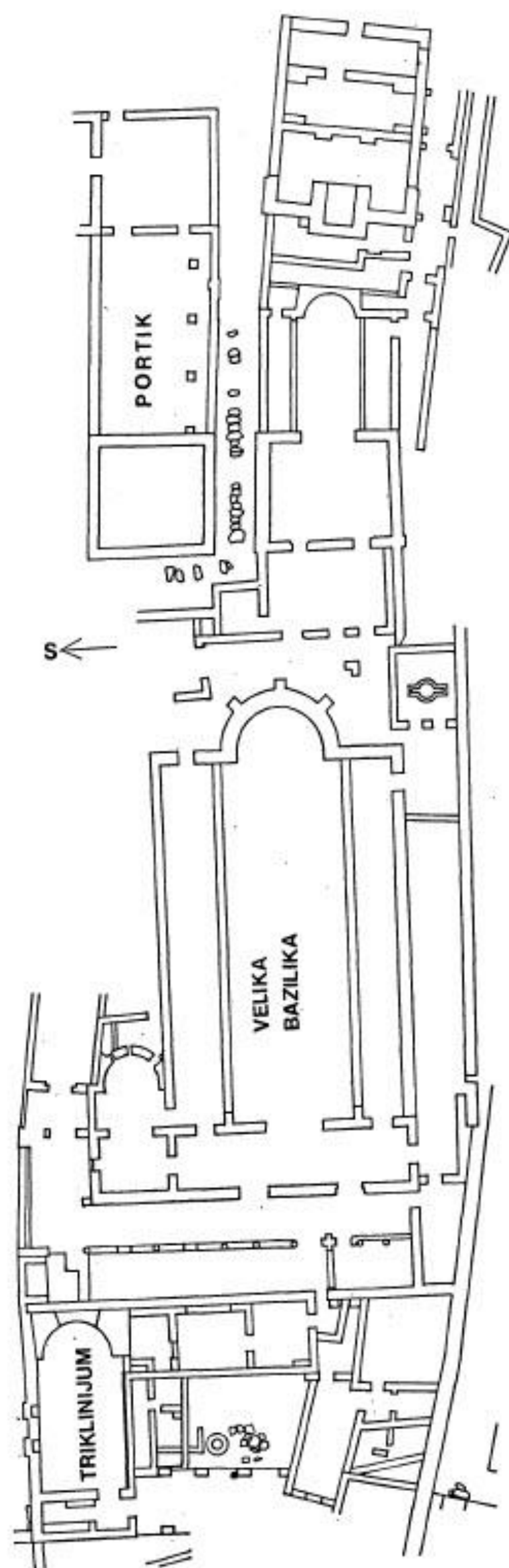
АРХЕОЛОШКИ СЛОЈЕВИ НАСЛАГАНИ ЈЕДАН НА ДРУГ
COUCHES ARCHÉOLOGIQUES SUPERPOSÉES

Сл. 1. Археолошка стратиграфија у Хераклеји
Линкестис, Улпијани и Сингидунуму/Београду;
балканска кућа, Ново Село, Прокупље

Fig. 1. Stratigraphie archéologique de Héraclée
Linkestis, d'Ulpiana et de Singidunum (Belgrade);
maison balkanique, Novo Selo, près de la ville de
Prokuplje

- XIX/XX BEK
XIX/XX SIECLE
- TURCKO-AUTRICHIEN
TURCO-AUTRICHIEN
- СРЕДНОВЕКОВНИ (ТУРСКИ)
MÉDIEVAL (TURC)
- РАНОСРЕДНОВЕКОВНИ
DU HAUT MOYEN-AGE
- ДОБА СЕОБЕ НАРОДА
DE LA MIGRATION DES PEUPLES
- РАНОВИЗАНТИЈСКИ
PALEOBYZANTIN
- НЕИДЕНТИФИКОВАНИ
NON-IDENTIFIÉ
- РИМСКИ РЕПУБЛИКАНСКИ
ROMAIN REPUBLICAIN
- РИМСКИ ЦАРСКИ
ROMAIN IMPÉRIAL
- ХЕЛЕНИСТИЧКИ
HELLENISTIQUE
- ПРЕИСТОРИЈСКИ
PRÉHISTORIQUE
- СТЕРНАНА МУЉЕВИТА ЗЕМЉА
TERRE VASEUSE STÉRILE
- ЗАРАВИЦА (ШЉУНАК)
TERRE VIERGE (CAILLOUTIS)

Сл. 2. Хераклеја, део античког града ископан до 1974. године

Fig. 2. Héraclée, partie de la ville antique, mise au jour avant 1974

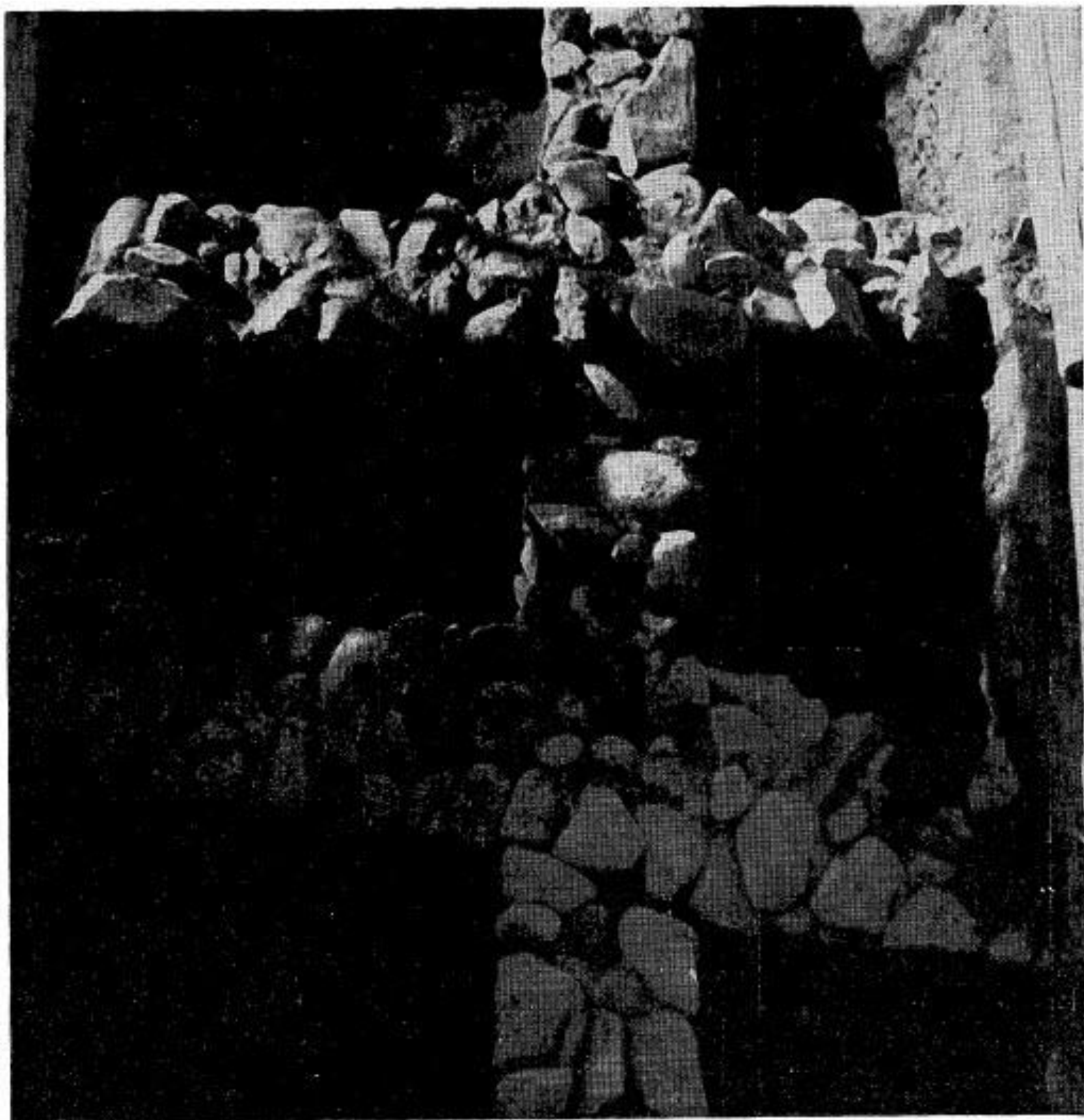
Хераклеја Линкестис

Бројем и дебљином својих слојева, Хераклеја надмаша друга два налазишта. Десет слојева и седам нивоа с остацима насеља ређају се један преко другог. Од три пресека кроз ово налазиште приказана на цртежу (сл. 1, први ред), један је начињен на западном крају, где је триклинијум манастира, један на средини, где је средњи брод велике базилике, и један на источном крају, на месту римског портика са почасним и вотивним споменицима (сл. 2).³

На пресеку у триклинијуму, најнижи слој, десети одозго, али први по времену настанка, јесте праисторијски. Слој изнад овог, девети одозго, идентификовали смо као хеленистич-

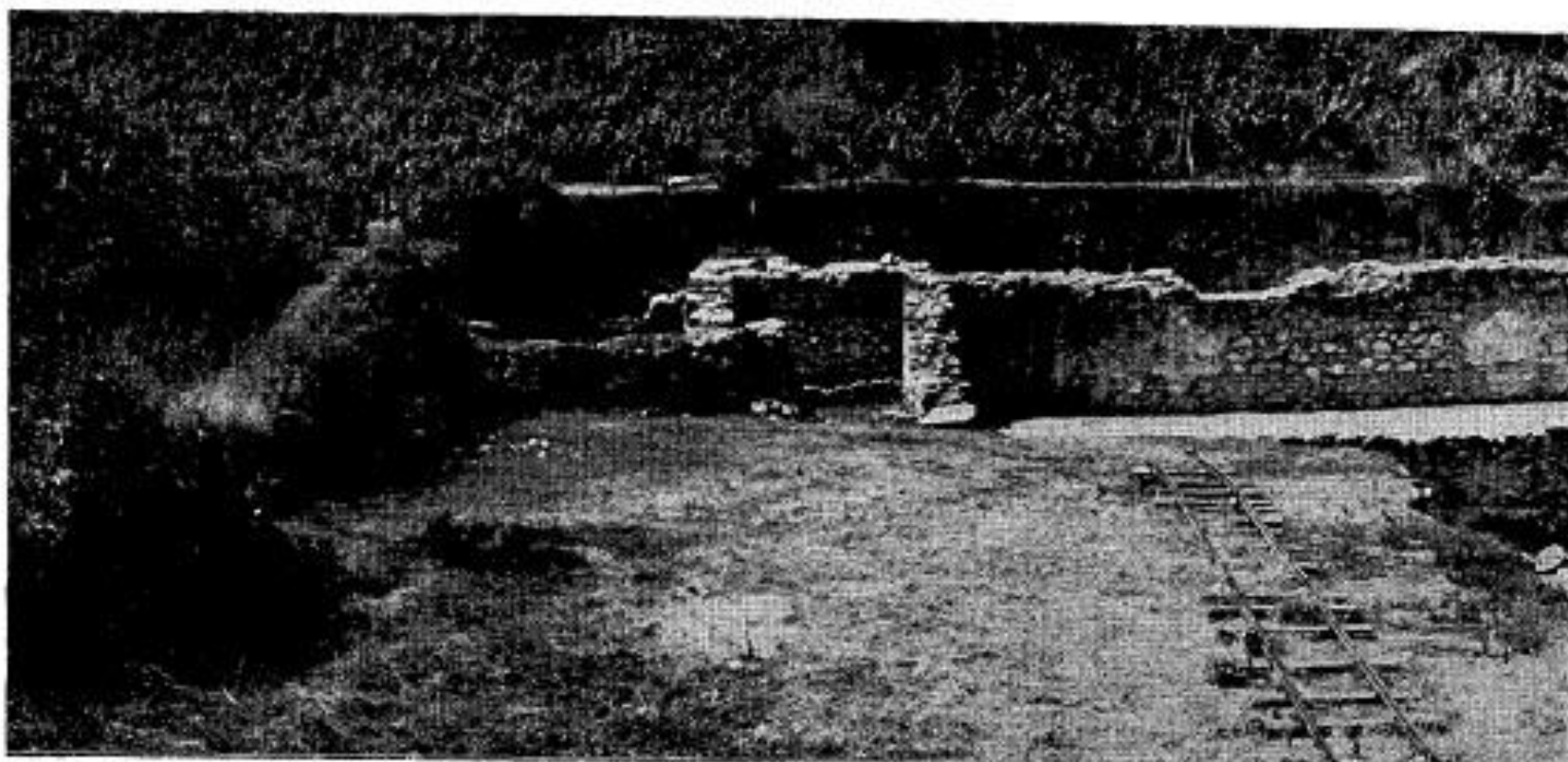
ки: ту су велики необрађени каменови поређани као калдрма, на њу постављен зид од камена и блата, а у њу укопани велики питоси. На дну једног од тих питоса, као и у слоју непосредно изнад „калдрме“, нађени су хеленистички новац и керамика, међу којом има доста црнофирнисрване. На овај зид постављен је млађи, истог састава — од камена и блата — само танак слој песка за изравнавање дели та два зида; под од лепа који се ослања на горњи зид, дели осми од седмог слоја, али је од овог пода остало само комађе разбацано у слоју изнад, седмом одозго. Ову зграду бисмо могли приписати кра-

³ На плану, сл. 2, апсиде су окренуте према истоку.

Сл. 3. Хераклеја, зидови од камена и блата испод мозаичког пода у триклинијуму, односно у шестом слоју одозго

Fig. 3. Héraclée, murs en pierre et en boue, sous le pavement en mosaïque du triclinium, c'est-à-dire dans la sixième couche d'en haut

Сл. 4. Хераклеја, лево зид од камена и блата из другог слоја одозго, десно триклинијум, поглед са југа

Сл. 5. Хераклеја, зидови од камена и блата испод мозаичког пода у средњем броду велике базилике, поглед са запада

Fig. 4. Héraclée, à gauche: mur en pierre et en boue de la seconde couche d'en haut; à droite: triclinium, vue du sud

Fig. 5. Héraclée, murs en pierre et en boue au-dessous du pavement en mosaïque dans la nef centrale de la grande basilique, vue de l'ouest

Сл. 6. Хераклеја, римски портик: колонијада реконструисана, статуе усправљене

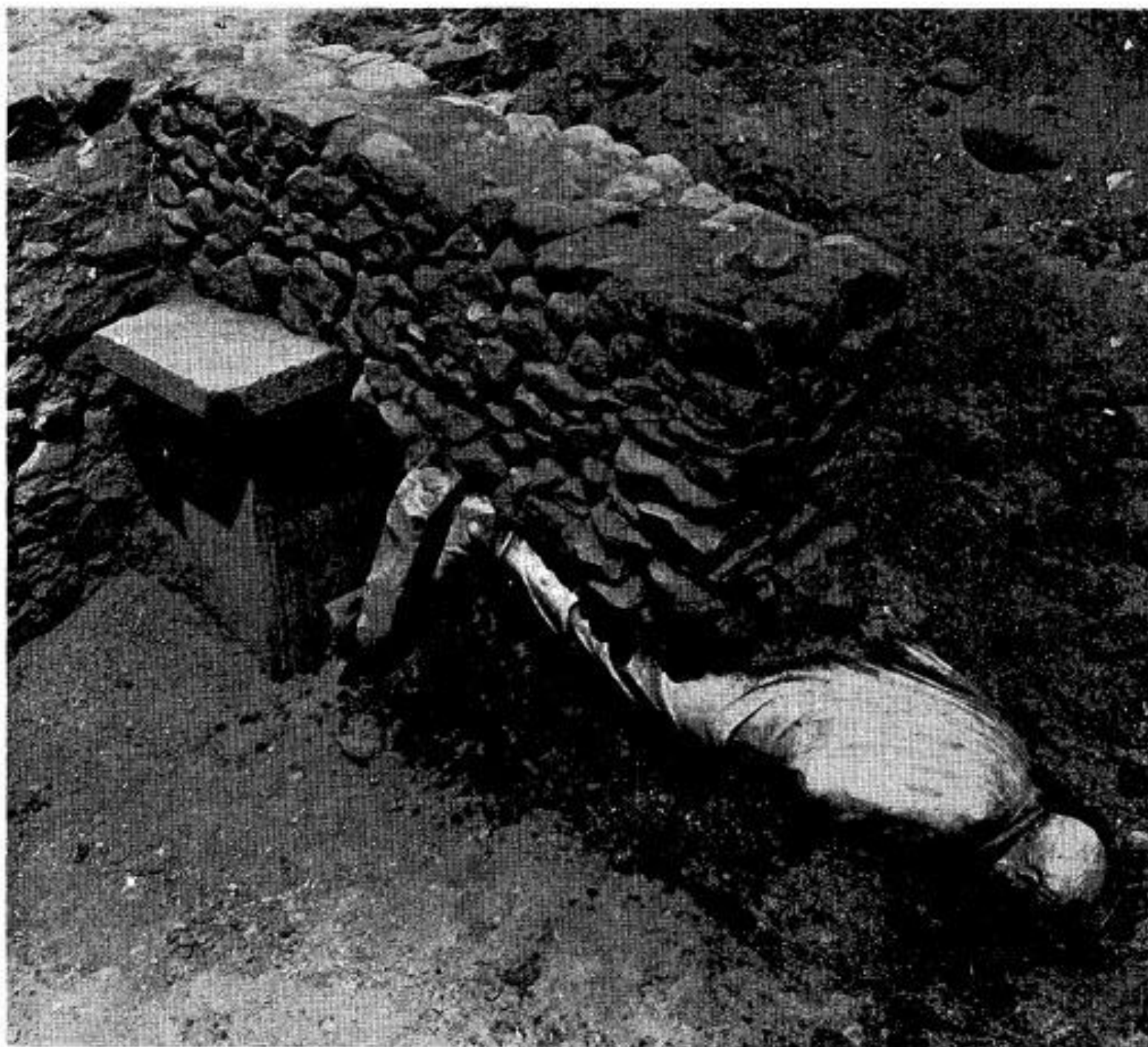
Fig. 6. Héraclée, portique romain: colonnade reconstituée, statues dressées

ју старе ере, односно римском републиканском добу. Темељ од ломљеног камена и ружичастог малтера пролази кроз шести слој одређен налазом Трајановог новца и керамике у I, II век, те би овај темељ могао припадати касноримској згради, вероватно из III века. Затим, зидови од камена и блата пролазе кроз део шестог и цео пети слој (сл. 3), а малтерни под који им припада дели шести од петог слоја. Тај слој је пун камења од расутих зидова, као и касноантичке керамике. Сви ови слојеви — од десетог до петог — чине затворен налаз. Затвара их непробијен и чврст ранохришћански мозаички под из VI века, који дели пети од четвртог слоја. Четврти слој је непосредно на мозаику. Састоји се од шута ове рановизантијске грађевине са много фрагмената мермерне архитектонске пластике. Танак и испрекидан, трећи слој се може приписати, по налазима грубе керамике украшене таласастом линијом, добу сеобе народа, крај VI — почетак VII века. Моћан слој, други одозго, поново садржи зидове од камена и блата (сл. 4). Уствари, овај слој и чине сами ти зидови у распадану стању. И, преко свега,

хумус данашњих винограда, као површински слој.

На остала два места у Хераклеји, ископавали смо само до подова римских грађевина, дакле, шест горњих слојева. На месту средњег брода велике базилике (сл. 1, средњи пресек у првом реду), око 2 m испод његовог пода, односно испод шестог слоја идући одозго, налази се мермерни стилобат и, секундарно употребљена, велика кубична постоља за пиластре. Све то је припадало некој монументалној римској грађевини, можда цивилној базилици из II—III века. Њене рушевине образују шести слој. Сплет зидова од камена и блата налази се у петом слоју (сл. 5); ранохришћански мозаички под са почетка V века, дели пети од четвртог слоја и уједно затвара све испод себе. У четвртом слоју, шут ранохришћанске базилике; у трећем слоју, аварословенски трагови из доба сеобе народа, а у другом, поново зидови од камена и блата на неким местима постављени на сам мозаички под, као, на пример, у северном броду ове базилике. Први слој одозго је хумус садашњих винограда.

У трећем пресеку кроз слојеве у Хераклеји (сл. 1, први ред десно и сл. 6), мермерни

Сл. 7. Хераклеја, римски портик током ископавања: статуа паганског првосвештеника уградена у зид од камена и блата

Fig. 7. Héraclée, portique romain au cours des fouilles: statue d'un archiprêtre païen, encastrée dans un mur de pierre et de boue

стилобат колоне и други остаци римског портика из времена прелаза I у II век, такође се налазе испод шестог слоја.⁴ Две мермерне статуе у природној величини и њихова постоља са уклесаном посветом, на једном богињи Немези, на другом паганском првосвештенику Титу Флавију Оресту, уграђене су у зидове од камена и блата из петог слоја (сл. 7).⁵ Следећи слој, четврти одозго, садржи рановизантијски шут.⁶ У трећем, слабо израженом слоју, тек покоји фрагмент словенске керамике, а онда опет моћан слој, други одозго од целих и растурених зидова грађених каменом и блатом.⁷ Садашњи хумус је одозго, изнад свега, као први слој на овом налазишту.

⁴ Упор. Г.Ц.Т., *Римски портик...*, 27—29.

⁵ На сл. 6: реконструисана колонада и усправљене статуе у портику.

⁶ На овом месту нема рановизантијских грађевина. Мала базилика се налази преко пута римског портика, дели их улица чији потпорни зид, због разлике у нивоима, заграђује портик са јужне стране. Ова базилика и улица су на нивоу који одговара граничној линији између четвртог и петог слоја одозго, као, уосталом, и мозаички подови приказани на другим пресецима из Хераклеје.

⁷ У свом чланку, Томе Јанакиевски каже: ... „досад нису откривене зграде овог типа (зидови од камена и блата, нап. Г.Ц.Т.) изнад рановизантијских грађевина" ... (*Две градби од доцноантичката микростанбена целина лоцирана врз римскиот театар во Heraclea Lyncestis*, Материјали XV, Прилеп 1976/1978, стр. 55, 56).

Ово је у супротности са чињеницама којима ми располажемо: приликом ископавања ансамбла велике базилике и манастира, испод горњег слоја, што га је чинио хумус винограда дебљине 0,70—0,80 m, по правилу се налазио дебео слој камења и земље, у ствари зидови од камена, и блата у распаднутом стању, али их је мноштво било и сачуваних, целих. На неким местима, као у северном броду и триклинијуму манастира, они су били постављени непосредно на мозаички под.

Сл. 8. Улпијана, средиште града, сонда II, зид од камена и блата у другом слоју

Fig. 8. Ulpiana, centre de la cité, sonde II, mur en pierre et en boue de la seconde couche

Улпијана

У Улпијани се ређају осам слојева и пет нивоа с остацима насеља.

Од три пресека кроз слојеве овог налазишта, два су из сонди II и V у средишту античког града, а један из ископа у његовом јужном делу (сл. 1, средњи ред).⁸ У средишту је копано до здравнице која је на дубини од 4 m, а у јужном делу града само до мозаичких подова који су на 1,60 m дубине. Халштатска некропола поља урни и остаци насеља са колибама од прућа у доњем су слоју у сондама II и V, осмом одозго, а првом по времену настанка. Слој изнад овог, седми одозго, већ припада римском насељу, а такође и два следећа, шести и пети. Сви они садрже готово искључиво римски материјал, новац и керамику, те припадају римском насељу. Темељ од ломљеног камена са ружичастим малтером као везивом пролази кроз шести слој, под зграде на овом темељу дели шести од петог слоја, те је зграда касноримска по свој прилици. Пети слој садржи зидове од камена и блата, четврти зидове од ломљеног камена са беличастим малтером којима као темељ служе поменути зидови са ружичастим малтером. Ови горњи би могли припадати ранохришћанској, одн. рановизантијској згради, и то IV веку, јер њен под дели пети од четвртог слоја у коме има рановизантијског материјала. Следи слој из до-

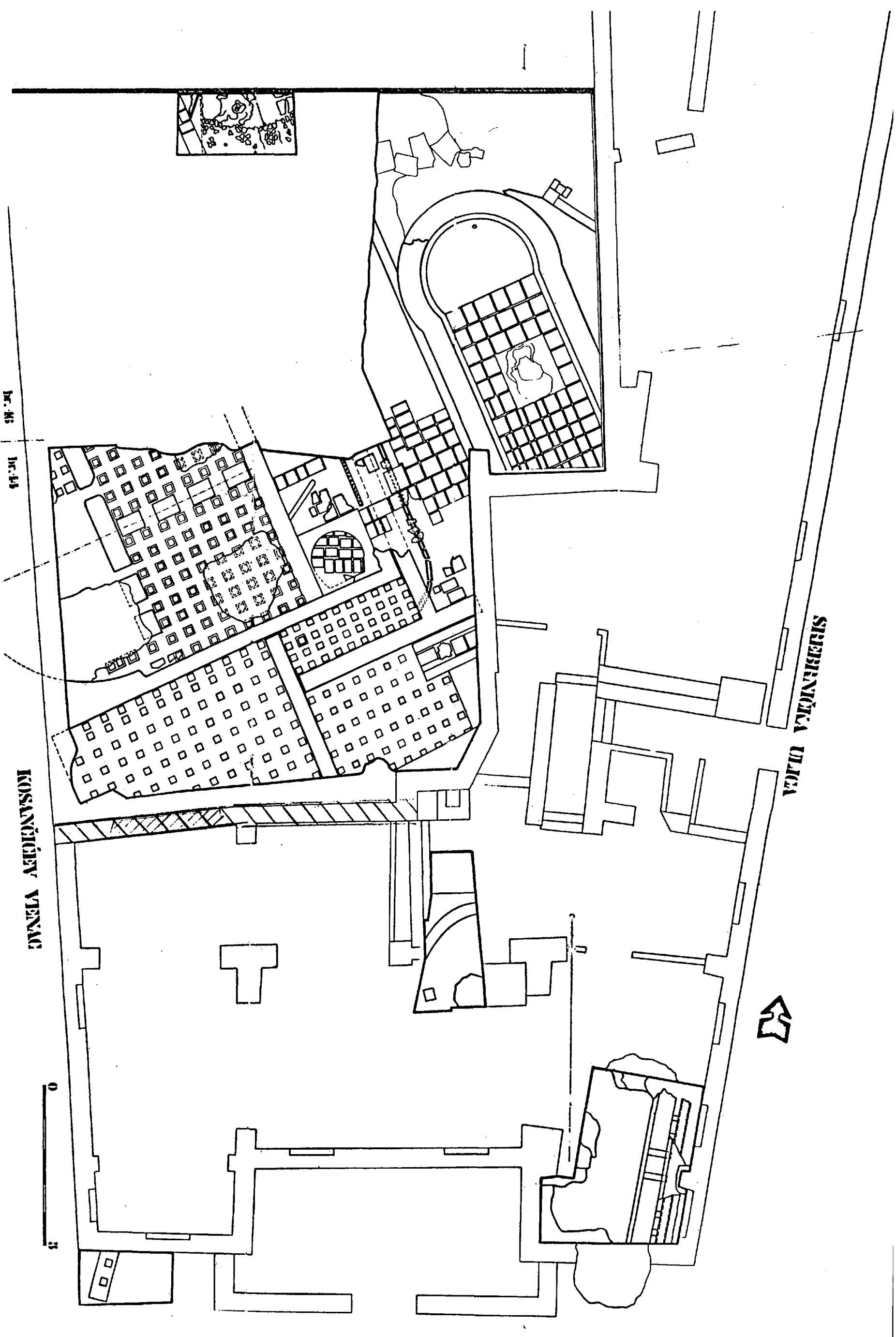
ба сеобе народа, трећи одозго. У другом слоју поново зидови од камена и блата (сл. 8) које покрива хумус данашњих њива као први слој, површински.

Од зграде откривене у јужном делу античког града, сачувани су само мозаички подови.⁹ Они деле пети од четвртог слоја идући одозго, исто као и под зграде са беличастим малтером, рановизантијске по претпоставци, која је откривена у средишту града. Обе зграде припадају истом слоју, од истог су материјала грађене — од ломљеног камена и беличастог малтера — и то исте врсте, те их можемо сматрати истовременим.¹⁰ И украс и стил мозаика на подовима ове грађевине упућују на касноантичко или рановизантијско доба, и то на IV век. Четврти слој, онај на самом мозаику, састоји се од шута рановизантијске грађевине. Трећи слој, који би припадао времену сеобе народа, није био ухватљив, мада има спорадичних налаза такозване словенске керамике. Слој који следи, други одозго, садржи такође зидове од камена и блата који допиру до хумуса данашњих њива на самој површини.

⁸ Вид. ситуацију: Саопштења XV, стр. 66, сл. 1.

⁹ Вид. Саопштења XV, стр. 78, 79, сл. 16, 17.

¹⁰ Зидови ове зграде са мозаицима нису сачувани, али је беличасти малтер нађен у шуту који је испуњавао рупе остале на местима повађених зидова.

SREBENIČKA ULICA

KOSANČIČEV VEMAC

0 3

Сл. 10. Сингидунум/Београд, део римске грађевине (терми ?) у ископу под зградом бр. 14

Fig. 10. Singidunum (Belgrade), partie d'une construction romaine (thermes?) dans l'excavation au-dessous de la maison № 14

← Сл. 9. Сингидунум/Београд, основа откривеног дела римске палате

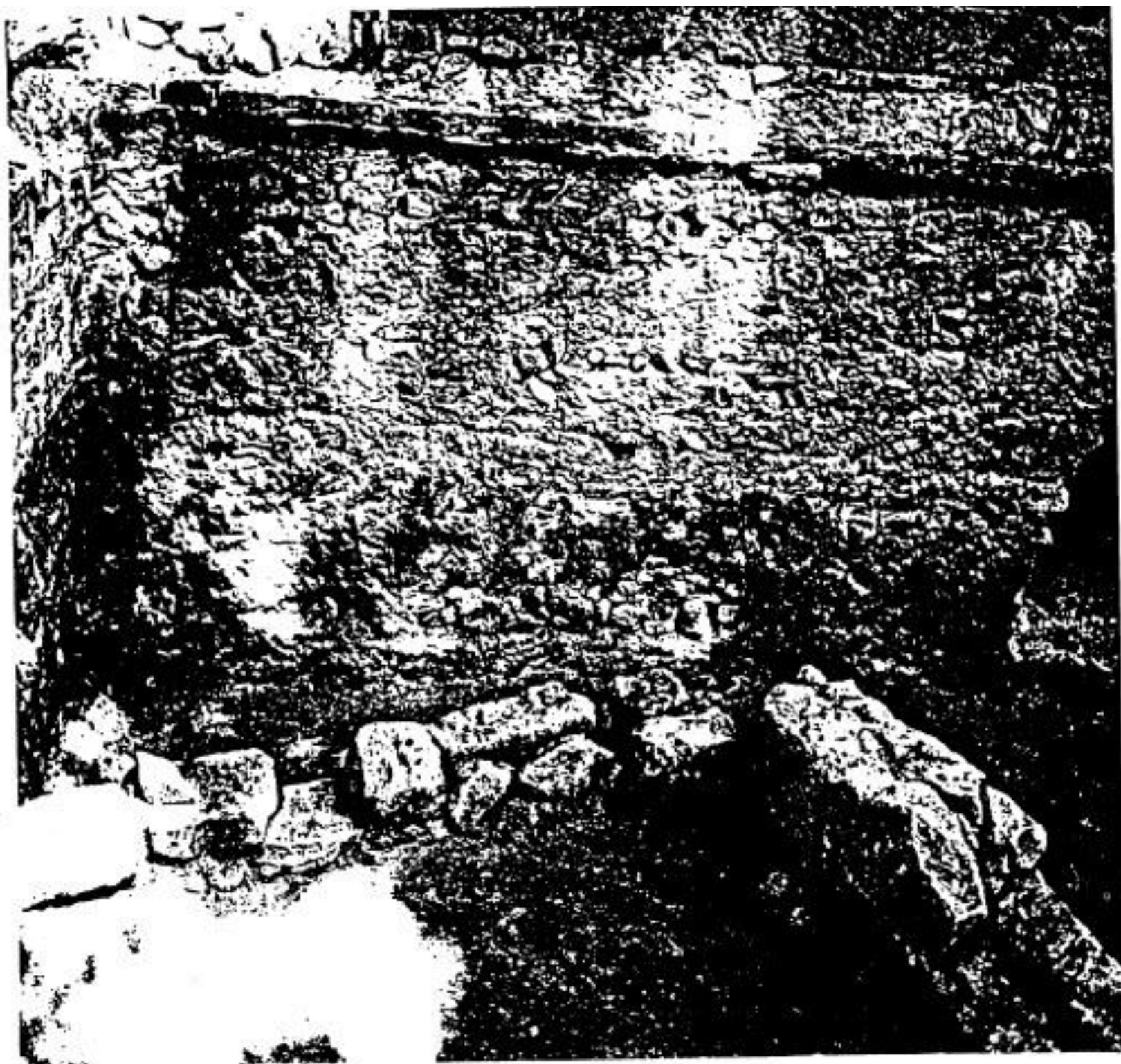
Fig. 9. Singidunum (Belgrade), plan de la partie mise au jour du bâtiment romain

Сингидунум/Београд,
Косанчићев венац бр. 12—16

За разлику од прва два, ово налазиште није испитано у свој својој дебљини, до здравнице, већ само до подова римске грађевине¹¹ — ту је седам слојева и пет нивоа с остацима насеља. Ти подови деле осми од седмог слоја (сл. 1, трећи ред лево, сл. 9 и 10). Римска грађевина припада времену прелаза I у II век. Седми слој садржи шут од њених рушевина; шести слој је аварословенски са гробовима укопаним у римске подове. Зидови од камена и блата нађени у петом слоју и малтерни под који је делио пети од четвртог слоја припадају кући опредељеној као раносредњовековна, IX—X век, налазом S-наушнице у овом поду (сл. 11). Четврти слој, танак и испрекидан био би средњовековни. На његовој гор-

њој граници, под од римских опека, али у секундарној употреби — припадао би турском периоду, јер је на њему лежао слој богат турском керамиком, трећи по реду одозго. У другом слоју, поново зид од камена и блата испод кога нађен новчић из 1686. године пружа terminus post quem. Својим горњим делом овај зид залази у моћан слој леса, први одозго, који као да представља насип, а налази се непосредно испод улица данашњег града. Дубоки темељи од тесаног камена и малтера коришћени су за темеље зграде бр. 14 са почетка овог века, чији се шут од рушења у бомбардовању 1941. налазио око 2 m изнад данашњих улица.

¹¹ Фрагменти керамике и други покретни налази указују на постојање и старијих, праисторијских слојева.

Сл. 11. Сингидунум/Београд, зидови од камена и блата раносредњовековне куће

Fig. 11. Singidunum (Belgrade), murs en pierre et en boue d'une maison du haut moyen âge

У Хераклеји се зидови од камена и блата налазе у четири слоја: деветом — хеленистичком, седмом — раноримском, петом — касноантичком и другом, најпознијем, још неидентификованом, који се налазио између слоја из доба сеобе народа и хумуса на данашњој површини. У Улпијани су такви зидови нађени у два слоја: петом, који је између касноримског и ранохришћанског, и другом оном неидентификованом, испод самог хумуса. У Сингидунуму/Београду, зидови од камена и блата, су такође, нађени у два слоја: они у нижем слоју су раносредњовековни, IX—X век, они у вишем припадају времену после 1686. године, по свој прилици српском насељу у овом делу Београда.

За зидове од камена и блата који се налазе у петом слоју у Хераклеји, између римских и рановизантијских подова, римска грађевина из III века пружа *terminus post quem*, а мозаички под ранохришћанске базилике са почетка V века пружа *terminus ante quem*. Слично је и у Улпијани са зидовима из петог слоја. Раздобље од краја III до средине IV века јесте раздобље готских најезди на Балкан, али и време правог грађанског рата између пагана и хришћана, време смене паганства хришћанством. Зидови од камена и блата у римском портику у Хераклеји, у које су биле узидане статуе паганског првосвештеника и богиње (уп. сл. 7), припадају баш том, предхришћанском добу. Уосталом, незамисливо је да паганске статуе стоје усправно на својим по-

стољима преко пута хришћанске цркве, да би тек касније, рецимо у доба сеобе народа, биле оборене и узидане. Оне су већ биле уграђене у ове рустичне зидове и тако скривене избегле сигурно уништење у доба раног хришћанства, обележеног, иначе, нетрпељивошћу према свему што је паганско. Добро је познато да су многа дела паганске уметности страдала у ранохришћанско доба. У ствари, градитељи ових рустичних насеобина са зидовима од камена и блата, овим уграђивањем спасли су две хераклејске статуе, мада, наравно, не намерно и свесно. Једноставно, та дела им нису сметала, али ништа ни значила — само добро дошао каментемељац за кућу. Ипак, захваљујући томе, сачувале су се до данас. Најмлађи слој са зидовима од камена и блата у Хераклеји и Улпијани, онај испод самог хумуса, доказ је да ту ранохришћанска насеља нису и последња, како се, иначе, мислило.

Очигледно, куће којима ови зидови припадају, веома су дуго у употреби — безмало два и по миленија, од хеленизма до прошлог века. Оне се повремено повлаче из градских средина пред римском паганском и ранохришћанском цивилизацијом, а враћају се на њихове рушевине. У ствари, ове рустичне конструкције се налазе у слојевима изнад, испод и између римских и ранохришћанских монументалних грађевина, односно са њима су наизменичне, што значи да су или пре, или после њих саграђене, али никад у исто време. Тако је и у односу на словенски слој — ови зидови су или изнад, или испод њега.

У Хераклеји, десет слојева и седам нивоа с остацима насеља припадају раздобљу од преко 25 векова — почев од праисторије, VIII/VII век старе ере, преко хеленизма, римског и ранохришћанског доба и сеобе народа, све до насеља испод хумуса из прошлог(?) века. У Улпијани, осам слојева и пет нивоа насеља смењују се у истом временском раздобљу од 25 векова, само што ту нису заступљени хеленистички и раноримски слојеви. У Сингидунуму/Београду, међутим, ископани су само горњи слојеви налазишта, они изнад подова римске грађевине. Има их седам, наизменично са пет нивоа насеља, а припадају раздобљу које обухвата 18 векова — од римског царског доба почев па све до нашег века. За разлику од Хераклеје и Улпијане, које су, као насеља, престале да живе много раније, Сингидунум/Београд као насеље постоји без прекида све до наших дана. Захваљујући томе, могли смо одређене појаве да сагледамо и пратимо у континуитету током готово три миленија. Када на осам хераклејских слојева, колико их је до времена сеобе народа, надовежемо пет слојева из Сингидунума/Београда настала после тог времена, добијамо 13 слојева за раздобље од три миленија.

Постојање ових зидова је археолошки посведочено све до XVIII/XIX века. Није веро-

ватно да су куће чији су то зидови били, одједном ишчезле са лица земље. Мора да их још увек има ту око нас, на Балкану, само их треба препознати.

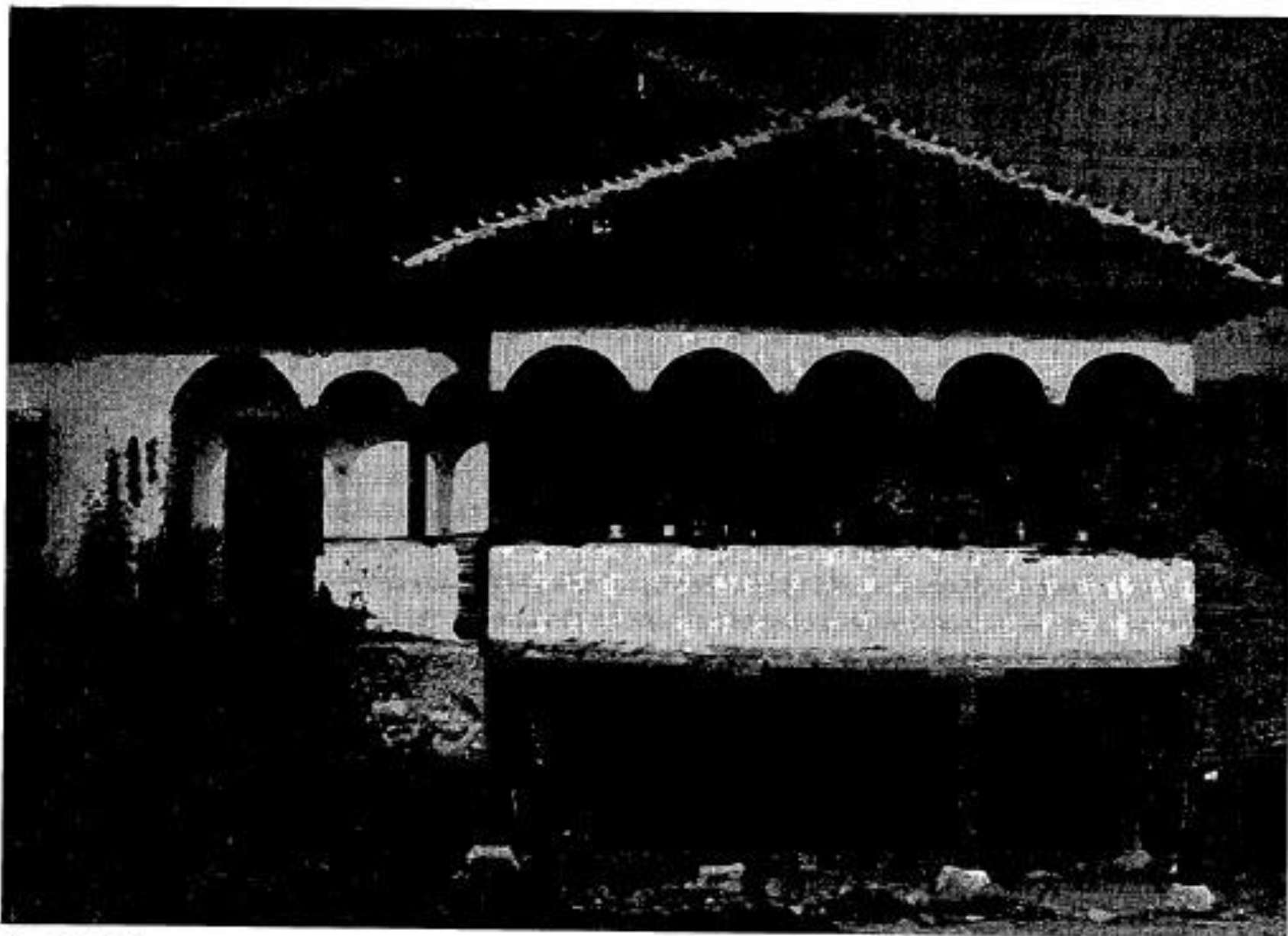
И стварно, у нашем народном градитељству које још увек постоји као наслеђе прошлости, куће су од бондрука на соклу/темељу од камена и блата који је истоветан са зидовима од камена и блата описаним у археолошким слојевима на три овде разматрана налазишта (сл. 1, трећи ред десно). Значи, ови зидови, такође, представљају сокл/темељ за кућу од бондрука. На овај сокл поставља се дрвени скелет испуњен блатом помешаним са сламом.¹² Очигледно, од ових кућа у археолошким слојевима, сачували су се само делови начињени од камена и блата, док су делови од дрвета иструлели, а испуна од блата и сламе се расула и образовала дебео слој „гњиле“ земље.

Утврдивши да су и начин зидања и употребљено градиво истоветни и код зидова од камена и блата откривених у археолошким слојевима, и код соклова/темеља балканске куће, односно куће у нашем традиционалном народном градитељству, остало је још да видимо како она изгледа и која су њена основна обележја.¹³ Дрвени трем и доклат свакако се могу убројити у основна обележја ове балканске куће, као што су то и мермерни портик и лођа хеленистичке и римске куће. И код једних и код других замисао је иста, различит је само материјал од кога су начињени. Нису ли то два изданка неког још старијег прототипа? О стамбеној кући у класичној Грчкој зна се углавном то да је била, за разлику од јавних грађевина, скромна и по својим размерама, и по материјалу од кога је гра-

¹² За ове податке захваљујем се мр Надежди Пешић-Максимовић, која ме је при том упутила на ова дела: Астрида Бугарски, *Скелетни конструктивни систем у сеоској архитектури у Босни и Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја БиХ, н.с, св. XXIX, Етнологија, Сарајево 1974, стр. 123—191; Александар Дероко, *Народно неимарство I*, Споменик САНУ CXVIII, Београд 1968, стр. 30; Крум Томовски, *За конструкциите во народната архитектура во Македонија*, Годишен Зборник на Техничкиот факултет IV/4, Скопје 1959—61, стр. 11.

¹³ На овај начин смо доказали оно што је Richard Staudinger, аустријски архитект, који је живео у Београду, претпоставио пре више од пола века, у свом раду *Кућа грчкооријенталног типа у Моравско-вардарској области*, Гласник Географског друштва, св. XVIII, Београд 1932, стр. 46—56. У својим претпоставкама, Р. Штаудингер је пошао од сличности коју је уочио између основа и типова грчкооријенталних кућа прегрчког доба — мегарона, перистила — и основа и типова данашњих балканских кућа. Он овај континуитет види и у обичајима и оруђу који су овде у употреби до данашњих дана, што, такође, сведочи о припадности овом културном кругу. Мада широки и евазивни, ови показатељи су довели Р. Штаудингера до претпоставки чија је тачност сада и доказана резултатима наших истраживања.

Захваљујем се колеги Божидару Крстановићу који ме је упутио на ово дело Р. Штаудингера.

Сл. 12. Кућа у селу Туларе, Србија.
Снимак Надежде Пешић-Максимовић

Fig. 12. Maison du village de Tudare, Serbie. Vue prise par Nadežda Pešić-Maksimović

ђена, али не по складу и функционалности, по просторном решењу, једноставности и лепоти свог украса, а то су одлике и ове балканске куће којима се толико дивило.

Можемо ли онда закључити да наша традиционална народна архитектура чува изглед и конструкцију данас изгубљене стамбене куће у класичној и хеленистичкој грчкој и још старијим средоземним културама? Овде на Балкану, у залеђу великих цивилизација, и стога мање подложно променама, та кућа је надживела све до наших дана. Иако није од трајног градива, она на овим просторима траје две и по хиљаде година као једно непрекидно градитељско предање. Дотрајалу кућу смењивала је нова кућа, али иста по духу и градитељском схватању (сл. 12).

Доказе за хеленистичко порекло народног градитељства на Балкану¹³ пружила нам је археологија, којој се не може оспорити егзактност кад је у питању стратиграфија непокретних налаза, као што су архитектонски споменици, за разлику од стратиграфије покретних налаза, која често бива поремећена.¹⁴

И на крају да напоменем да, упркос свом значају и својим вредностима које још увек нису у потпуности сагледане и процењене, ово наслеђе, на жалост, нестаје на наше очи, било да власници руше старе куће, да би на њихово место саградили „модерне“, било да их „обнављају“ у другом материјалу и техници.

И овом приликом, најлепше се захваљујем мр Надежди Пешић-Максимовић, мојој коле-

гиници и пријатељици, етнологу Завода, која ми је указала на примере за начин грађења балканске куће и дала снимак те куће репродукован на сл. 12.

¹⁴ Овде је реч о типу куће који преовлађује у нашим крајевима а везује се за наслеђе старих култура источног Средоземља и преко архајске и класичне Грчке, хеленизма, римског и потоњих доба стиже до наших дана. Постоји, међутим, и други тип конструкције, који је био широко распрострањен у средњој Европи. На многим словенским и германским налазиштима највећи број откривених кућа састојао се од две упоредне конструкције, независне једне од друге: Кров носе рачvasti дрвени стубови — сохе — побијени у земљу, док су зидови потпуно независни од овог носача кровне конструкције, исплетени су од прућа и облепљени блатом (сл. 14). Најновија истраживања су показала да су куће такве конструкције надживеле и да постоје и данас у нашем народном градитељству. О томе видети у раду Ранка Финдрика, *Трагови старих словенских и средњовековних конструкција у нашој народној архитектури*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 49, Београд 1985, стр. 93—105. И овом приликом, најлепше се захваљујем Р. Финдрику, што ми је на ову појаву указао.

Мислим да се генеза овог типа куће може извести из куће од плетера каква се открива на праисторијским налазиштима широм Европе, па наравно и у нашој земљи (уп. Г. Цветковић-Томашевић, *Ултијана*,..., Саопштења XV, 1983, стр. 68—69, сл. 3 и 5).

* Цртеж аутора на сл. 1 извео М. Брачић; на сл. 2, цртеж Б. Митровића; на сл. 9, цртеж Д. Миловановић/М. Ђорђевић. Фотографије Н. Живковића и аутора.

Étude comparative des sites archéologiques à Héraklea Lynkestis Ulpiana et Singidunum/Beograd constitués de plusieurs couches superposées

Témoignages archéologiques sur l'origine hellénistique de la maison balkanique traditionnelle

GORDANA CVETKOVIĆ-TOMAŠEVIĆ

A Héraclée, dix couches et sept niveaux contenant des vestiges d'agglomérations s'échelonnent sur plus de vingt cinq siècles — depuis la préhistoire (VIIIe/VIIe siècles avant notre ère) jusqu'à l'habitation gisant immédiatement sous l'humus actuel, en passant par l'hellénisme, par deux époque romaines, républicaine et impériale, par l'époque paléochrétienne et celle des grandes migrations; à Ulpiana, huit couches et cinq niveaux d'agglomérations se succèdent dans le même intervalle de vingt cinq siècles, à cette différence près que la couche hellénistique et la couche romaine républicaine n'y existent pas; à Singidunum (Belgrade), cependant, seules les couches supérieures du site archéologique ont été mises au jour, celles qui se trouvent audessus des pavements de l'édifice romain; il y en a sept: elles alternent avec cinq niveaux d'agglomérations et appartiennent à une époque postérieure comprenant dixhuit siècles — depuis l'époque romaine, impériale jusqu'à nos jours, en s'enchaînant ainsi à l'époque à laquelle remontent les sites archéologiques d'Héraclée et d'Ulpiana (fig. 1—11). A enchaîner aux huit couches d'Héraclée, atteignant l'époque des grandes migrations, les cinq couches de Singidunum (Belgrade) qui y succèdent, on obtient treize couches s'étalant sur près de trois millénaires où l'on voit alterner des cultures diverses, depuis la préhistoire jusqu'à nos jours, maints phénomènes se manifestant dans une lumière nouvelle et tout à fait différente.

Presque de règle, on trouve les murs de pierre et de boue lors des fouilles archéologiques dans les sites antiques partout dans la partie orientale de la Méditerranée, y compris la partie orientale de la Péninsule Balkanique. On a considéré généralement ces murs comme paléobyzantins, parfois comme slaves, appartenant à l'époque des Grandes migrations. Cependant, dans trois sites dont nous parlons ici, ces murs sont disposés en plusieurs couches et niveaux superposés dont aucun n'est ni paléobyzantin, ni slave.

Quelles sont les époques et les cultures auxquelles appartiennent ces murs, qui en étaient les constructeurs et que représentent en réalité — voilà les questions auxquelles nous avons essayé ici de donner une réponse.

A Héraclée, les murs de pierre et de boue sont disposés en quatre couches remontant à quatre époques: époque hellénistique, époque romaine, républicaine, la Basse Antiquité et une époque, non encore identifiée, située entre la couche remontant aux Grandes Migrations et la couche

d'humus, à la surface de la terre. A Ulpiana, les murs de ce genre ont été mis au jour dans deux couches, dans celle de la Basse Antiquité et celle qui n'a pas été identifiée, se trouvant audessous de celle d'humus. A Singidunum (Belgrade) les murs de pierre et de boue ont été mis au jour dans deux couches également, dont l'une remonte au Haut Moyen Age (IXe—Xe siècles), et l'autre aux XVIIIe et XIXe siècles. Il est évident que les maisons auxquelles ces murs appartiennent ont servi très longtemps — près de deux millénaires et demi, depuis l'hellénisme jusqu'au siècle passé. De temps en temps ils se retirent des milieux urbains devant la civilisation romaine païenne et la civilisation paléochrétienne, pour y retourner de nouveau, sur les ruines de celles ci. En réalité, ces constructions rustiques se trouvent dans les couches situées audessus et audessous des constructions monumentales romaines et paléochrétiennes ou bien entre celles ci; elles alternent donc avec celles-ci, d'où il s'ensuit qu'elles les précédaient ou leur succédaient, mais qu'elles n'étaient jamais construites dans la même période. Il en est ainsi de la couche slave aussi: ces murs se trouvent audessous ou audessus de celle-ci.

Comment était la maison à laquelle appartenait ces murs?

Dans notre architecture populaire les maisons bâties en torchis reposent sur un socle ou sur des fondations en pierre et en boue, leur aspect étant le même que celui des murs en pierre et en boue, mis au jour dans les trois sites archéologiques susmentionnés (fig. 1, troisième rang ? droite). Ces murs ne font, par conséquent, que le socle/fondations de la maison en torchis. C'est le seul élément qui nous soit parvenu, tandis que l'armature en bois est pourrie, son remplissage en boue et en paille s'est écroulé. Les portiques et les vérandas en bois font la caractéristique essentielle de ces maisons en torchis (fig. 12). Leurs prototypes peuvent être reconnus dans les portiques et les loggias des maisons hellénisticoromaines, ou plutôt dans les habitations de la Grèce classique qui, à la différence des édifices publics, étaient modestes et bâties en matériaux peu solides. Concluons donc, que la maison balkanique garde les caractéristiques de la maison dans la Grèce classique et dans les cultures méditerranéennes encore plus anciennes, dont la maison balkanique n'est qu'une survivance, étant donné qu'ici, dans les Balkans, arrièrepays des grandes civilisations, elle a été moins sujette aux changements.